

O BLAGDANU SVETE LUCIJE

MAJA ALUJEVIĆ
Etnografski muzej Split
Iza Vestibula 4
HR-21000 Split

UDK 398.33
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 22.11.2006.

Iz cjeline božićnih običaja, izuzev Božića kao središnjeg vjerskog i tradicijskog blagdana, najbrojnija predbožićna događanja (pučki običaji i razne pobožnosti) vezana su uz blagdan Sv. Lucije, koji se slavi 13. dana prosinca. Poznat je u čitavoj Europi i duboko ukorijenjen u Hrvatskoj, posebno u Dalmaciji i nekim dijelovima Slavonije te zaslužuje izdvajanje u zasebnu tematsku cjelinu.

Blagdanom sv. Lucije započinje božićni ciklus narodnih običaja: sadnja pšenice, gatanja, proricanja... Zaštitnica je vida i ona koja donosi svjetlost. Podariti će svu onu djecu koju nije obišao sv. Nikola. Nju neće pratiti krampus, jer će zločestu djecu strašiti kao crna baba Luce. To njezino dvojstvo tumači se dodirom predkršćanske crne Luce i svijetleće kršćanske.

Dan sv. Lucije svojim običajima, značenjima i simbolikom označava pravu pripadnost božićnome krugu običaja, počevši od sijanja pšenice, vjerovanja, gatanja. Tolika različitost tradicija, običaja, gatanja i vjerovanja, gradskih i seoskih tumači se tim što je dan 13. prosinca, sve do uvođenja gregorijanskog kalendara 1691. godine, smatran najkraćim danom godine, pa se oko njega usredotočilo mnogo folklornih tradicija.

Niti jedno razdoblje u godini ne obiluje takvim bogatstvom i raznolikošću simbola i događaja kao božićni ciklus običaja. Cjelina božićnih običaja počinje četiri tjedna prije Božića. To je razdoblje adventa ili došašća. Sam početak božićnih blagdana različito se shvaća u narodu ovisno o regionalnim posebnostima pojedinih područja, ali se najčešće početak ovog kruga svečanosti smatra dan sv. Lucije uz koji se vežu mnogi važni elementi običaja.

Taj slojevit dan, uz sv. Nikolu (6. 12.), omiljeni je svetac djece i najljepši uvod u božićne blagdane (sv. Nikola u našim krajevima predstavlja mlađi sloj običaja bez čvršćeg uporišta u narodnoj tradiciji). Više je vezan za gradske sredine, koje su prije seoskih bile

na udaru stranih utjecaja. Ta je uloga darivanja djece zasjenila sva ostala obilježja. Tako Kovačić u «*Smij i suze starega Splita*» kaže: ...»Mi u Dalmaciji poprimili smo adete (tur.običaj) Venecije, pa je nan dicit nosila dare sveta Lucija, a sveti Mikula je počea je iza prvega rata, kada su u Split nagrnuli činovnici i službenici odasvud i donili sobon svoje običaje, tako da su novin običajiman počeli razvodnjivat naše starinske, pa odonda nika dica slavu svetoga Mikulu ka svetaškog darovatelja, a drugi svetu Luciju.»

To je početak razdoblja kada započinju sve one bitne materijalne pripreme za Božić.

Ukoliko netko nije posadio pšenicu na dan sv. Barbare (4. 12.), sv. Nikole (6. 12.) ili dan Marijina Bezgriješna Začea (8. 12.), to će učiniti na blagdan sv. Lucije (13. 12.).

Taj je čin zapravo ritualnog i magijskog karaktera, također preuzet iz poganskog doba i modificiran u kršćanstvo. Prije reforme gregorijanskog kalendara blagdan sv. Lucije padao je u vrijeme zimskog solsticija. Poklapao se sa kultom poganskog božanstva *Berte* (koji u sjaju vlada) i *Holde* (božice braka i plodnosti), pa tako Lucija nosi upravo neke od tih simbola - *sjaj svjetla* (Lucija znači ona koja svijetli) pa i *plodnosti* koja se odnosi na plodove prirode, jer zasađena pšenica pokazati će, prema vjerovanjima, hoće li godina koja dolazi u usjevima biti plodna.

Kod Germana božica Berta pomaže marljivim preljama. Ona je također dobra i «sjajna» božica snijega, nastala u ljudskoj mašti po ugledu na stariju Holdu, ali i zla pa zato njome i plaše djecu. Ona je božica vjetrova, pa su Nijemci vjerovali kad je rijeka Elba uzburkana da Berta puše i da može potopiti slučajnog putnika. Germani su je slavili 13.12. kao i Luciju. U toj ulozi darovatelja štovana su i brojna druga božanstva.

U Italiji ulogu darivateljice djece ima Befana. Ona plaši djecu mijenjajući svoj lik, te je često prikazuju crnom i ružnom. Befana u noći koja predhodi blagdanu Tri kralja ulazi kroz dimnjake u kuće ili jaše kao starica na svome magarcu obilazeći zemlju i donosi darove dobroj djeci isto kao Berta, Holda ili Nikola i Lucija.

Običaj darivanja za sv. Luciju, pa i sv. Nikolu, poklapa se s *rimskim saturnelijama* kada je bila uobičajena razmjena darova među ljudima.

Sadašnje darivanje ograničeno je na djecu.

Po visini niknule pšenice do Božića, procjenjuje se kakav će biti urod pšenice u nadolazećoj godini. Smatra se zapravo da je to niknulo žito za Božić blagoslov ljetine. Taj običaj karakterističan je za južni dio Europe, pogotovo na potezu od Portugala, preko Provanse do Sardinije. U Hrvatskoj je također duboko ukorijenjen, a pojavljuje se slijedom toga kod Gradišćanskih Hrvata i Hrvata naseljenih u Mađarskoj. Pojava takozvanih *Adonisovih vrtića* samo se mjestimično javlja u drugim krajevima Europe, a potpuno je nepoznata u protestantskoj i srednjoj Europi.

Kult Svete Lucije, primjerice u Švedskoj, potpuno je drugačijeg karaktera. Njihovi običaji dobili su suvremeno značenje, i poznati su kao *švedske Lucije*. U Švedskoj se naime za *Lucijino* bira devet naj djevojaka, pri čemu se uz ljepotu vrednuje inteligencija, marljivost i požrtvornost u radu. Sv. Luce također dariva djecu ali ih i plaši (dok je kod sv. Nikole plašenje prepušteno Krampusu). Takav mitski lik dvojnog značenja naziva se na sjeveru *Lutzelfrau*. Sličan običaj zadržao se i na istočnim obroncima Alpa, na Kavkazu, kod Tadžika na Pamiru i na sjeverozapadu Balkanskog poluotoka pa i u Hrvatskoj gdje crna Luce obilazi kuće i plaši, ali i dariva djecu.

U Slavoniji se u babu Luce obično maskira muškarac koji donosi žar kojim treba opeći prste zločestoj djeci. Poznati su i ophodi «Lucije» umotane u bijelu plahtu, s nožem i tanjurom i dva oka neke od domaćih životinja. Djeca se plaše s tikvom izrezanih očiju, nosa i usta u kojoj je zapaljena svijeća. Ta dvojna uloga svete Luce tumači se dodirom predkršćanske *crne Luce* i *svjetleće* kršćanske.

Iako je u novije vrijeme većina tih običaja isčezla ili poprimila drugačiji urbani oblik, njihova je bit ostala ista. Svatko od nas nešto je od tih tradicija zadržao i ugradio u svoj život ili ih barem čuva u tragovima svojih sjećanja..

ŽIVOT SVETE LUCIJE I LEGENDE

Lucija, djevica, mučenica iz Siracuze, koja je umrla oko 304. godine za Dioklecijanovih progona kršćana, povijesni je lik, a o njezinoj mučeničkoj smrti u puku postoji više legendi. Rođena je u plemenitaškoj bogatoj obitelji. Njena majka Eutihija bolovala je od

neizlječive bolesti. Stoga je Lucija krenula u hodočašće na grob sv. Agate u Kataniju, za ozdravljenje svoje majke, gdje joj se ukazala sv. Agata uvjeravajući je da će joj majka ozdraviti, ali da će ona sama podnijeti mučeništvo. To joj se proročanstvo i obistinilo.

Svoje imanje Lucija je podijelila siromasima (baš kao i Nikola), što je razbjesnilo njezina zaručnika, pa ju je prijavio rimskom načelniku (po imenu Paschasiusu) da je kršćanka. Iako je on vjerovao da će Lucija tada odustati od svoje vjere, ona je ustrajala. Stoga je bilo naređeno vojnicima da je odvedu i zatvore, ali oni u tome nisu uspjeli. Kada su je zavezali i upregli u volovsku zapregu, kako kazuje predanje, ostala je nepomična. Potom je bilo odlučeno da je se spali, ali je vatra nije ni dirnula. Umrkla je tek kad joj je jedan od vojnika bodežom probio vrat.

U likovnim prikazima na raznim oltarnim palama, kao atribut te svete pojavljuje se stoga bodež i rana na vratu, te kako drži u ruci «mučeničku palmu».

Druga legenda o svetoj Luciji vezuje se uz njene oči. Jedan od prosaca bio je toliko očaran njezinim očima da se nikako nije mogao smiriti, i stalno je navaljivao na čednu djevojku. U strahu da njezine oči ne bi navele mladića na zlo, Lucija ih je sama sebi iskopala i poslala ih na pladnju. Vidjevši tu žrtvu, očaran hrabrošću kojom je Lucija posvjedočila svoju vjeru, a dakako i zbog grižnje savjesti taj je mladić postao kršćaninom. Zbog tog Lucijina čina, ona je kao svetica često na oltarnim palama i poliptisima naslikana s očima na pladnju koji drži u ruci. Ponekad se kao njezin atribut javlja i svjetiljka koja označava božansku mudrost. Stoga, sigurno nije slučajno da joj je ime Lucija, jer je izvedeno iz riječi *lux* što znači svjetlo. Zato se u narodu Lucija štuje kao zaštitnica očiju. Prema predanju, njezine se oči čuvaju u crkvi Sv. Ivana u Napulju.

Nakon mučeničke smrti tijelo joj je pokopano u katakombama koje su postale čuvene privlačeći mnogobrojne vjernike koji su njezinim zagovorom dobili milost. Početkom 5. stoljeća bila je iznimno popularna te je vrlo rano iznad njezina groba podignuta bazilika. Pobožnost se proširila izvan Sicilije pa je već papa Grgur Veliki 604. uveo njezino ime u misni kanon. U Italiji joj je bilo posvećeno oko 20 crkava, a pobožnost se proširila i do Engleske. Nakon velikih otkrića posebno je štovana u Južnoj Americi.

Kult sv. Lucije širio se Europom, a među ostalim 1070. godine u Jurandvoru na otoku Krku benediktinci su osnovali njezinu crkvu, u kojoj je pronađena Bašćanska ploča, najstariji dokument hrvatske književnosti.

RELIKVIJE SV. LUCIJE

Tijelo sv. Lucije više stoljeća ostalo je u Sirakuzi. Za vrijeme Arapske provale na Siciliju 878. g. tijelo je sakriveno na sigurno mjesto. Pod vodstvom Bizantskog cara 1040. godine Sirakuza je oslobođena od Arapa, a kao nagrada traženo je tijelo sv. Lucije koje je tada prenešeno u Carigrad. Godine 1204. Venecijanci su u žestokoj bitci osvojili Carigrad i neraspadnuto tijelo svete odnijeli sa sobom u Veneciju.

Sv. Lucija je po starom Venecijanskom običaju zaštitnica ženske djece, a običaj darivanja najmlađih o njezinu blagdanu potrajao je do danas.

SVETA LUCIJA U SPLITU

Sveta Lucija bila je suvremenica cara Dioklecijana, ali i sv. Dujma, prvog solinskog nadbiskupa, mučenica iz prvih stoljeća kršćanstva i zaštitnica vida. Njoj je od davnine posvećena *kripta* prvostolnice svetog Dujma, gdje postoji izvor, kako legende tumače, čudotvorne vode. Brojni zavjetni darovi u obliku srebrnih pločica s prikazom ljudskih očiju splitski su vjernici stoljećima nosili svojoj zaštitnici, a čuvaju se u riznici katedrale. Svake godine 13.12. kripta je otvorena njezinim štovateljima koji joj se mogu pomoliti i pokloniti za tu svečanost.

OBIČAJI I TRADICIJSKA DOGAĐANJA UZ BLAGDAN SVETE LUCIJE

Sv. Lucija je zaštitnica očiju. Oni kojima trpi vid ili su bolesni na oči često se zavjetuju toj svetici. Uz taj zavjet običaj je i otiranje očiju oltarnom prostirkom.

Na blagdan sv. Lucije ne bi trebalo naprezati oči. Stoga, žene ne

izrađuju ručne radove, ne tkaju niti šivaju na taj dan.

Uvriježen običaj unošenja žeravice na tanjuru u kuću u Slavoniji vezuje se također uz ručni rad. Ako s tog tanjura ništa ne padne tom prilikom na pod, djevojci kojoj je to uspjelo, sljedeće godine uspijeti će svaki ručni rad: vezenje, šivanje ili pletenje. Stoga je ona zaštitnica krojača, ali i kovača i svih onih što napinju oči radeći fine poslove.

U sjeverozapadnim krajevima Hrvatske karakteristično je da se peku kukuruzna peciva (bez soli i masti) od kojih svaki ukućanin mora pojesti komadić, a daje se od tog peciva i svim životinjama u okućnici kako bi se zaštitili od bjesnoće. Tu su poznati (kao i po Slavoniji) ophodi «Lucije» (obilaznje kuća) umotane u bijelu plahu, držeći u ruci tanjur na kojem su nož i dva oka neke domaće životinje kako bi se plašila djeca.

Po sjevernim Hrvatskim krajevima mladež plaši djecu obilazeći kuće s očišćenom tikvom i izrezanim očima, nosom i ustima, u kojoj je upaljena svijeća.

Zanimljiv običaj je izrada drvenog tronošca koji bi se na ponoćku donio u crkvu i onaj tko je na njemu stajao uspijevao je vidjeti vješticu. U nekim selima zabilježen je i običaj od sv. Lucije do Badnjaka da pojedini ljudi svaki dan urezuju zarez na štap pomoću kojega su na ponoćku mogli pogoditi koje su žene vještice te kravama oduzimaju mlijeko.

Kod Hrvata u Bosni sv. Lucija ima nadimak i *drvarica*, *drvaruša*, *šumarica*. To je posljednji dan prije Božića kada se kuća opskrbljivala drvima jer se za božićne blagdane ne «ide u drva» o čemu postoje i razna vjerovanja. Vjerovalo se da onoga koji se na taj dan obremeni drvima neće boljeti leđa. Postoji uzrečica vezana uz to: «Sveta Luce drva vuče, Sveti Toma brašno sije, Sveti Andrija meso koma, Božiću se priprema.»

U Kaštelima je zabilježeno vjerovanje da sveta Luce dolazi noću, na tovarčiću, pa bi djeca za njega ostavljala ispred kućnih vrata slamu i vodu.

U Dalmaciji uvečer pred sv. Lucu, djeca bi odlazeći na spavanje, stavila pod jastuk čarape (bičve), jer su očekivala da im sveta Luce stavi darove. U čarapi bi osvanula šibica, a dobra bi djeca dobila i

suih smokava, bajama, oraha, jabuka, eventualno i kupovnih slatkiša. Ujutro su djeca međusobno pokazivala što su dobila.

Sveta Luce tako će svoje darove nekome ostaviti pod jastuk ili u čarapu na prozoru, a nekoga će zaobići. U sirotinjskim se kućama nekada djeci govorilo da je to zbog toga što nisu dobro očistili dimnjak, pa se sv. Luce nije mogla provući s darovima.

*

Razdoblje od blagdana sv. Lucije do Božića naziva se *Lucijanskim danima*, koji se vežu za razna gatanja i proricanja. Osobito je raširen običaj proricanja vremena, pa se to razdoblje još naziva i *brojanicama*. Dvanaest dana, koliko dijeli svetu Luciju od Božića, uzima se kao mjerilo vremena za dvanaest mjeseci u sljedećoj godini. Stoga se treba zabilježiti kakav je bio dan - *kišovit, maglovit, snježan, sunčan, oblačan, topao ili hladan*. Redom tih dana smjenjivat će se i vrijeme u sljedećim mjesecima.

U sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske slično se gata i pomoću 12 odrezaka zasadenog crvenog luka. Prema vlažnosti svakog komadića predviđa se koliko će biti vlažnih mjeseci u godini.

Ovo se razdoblje koristi i za gatanje o ženidbi i udaji. Djevojke i mladići ispisuju na 12 papirića imena potencijalnih ženika i udavača, a trinaesti ostavljaju prazan. Svakog dana spaljuje se jedan od 12 preklopljenih i priljepljenih papirića. Trinaesti se otvara na Badnjak i na njemu se čita ime budućeg odabranika. Ako je pak ceduljica prazna, te godine neće biti ništa od udaje, odnosno od ženidbe.

Sijanje i rast žita u mrtvo doba godine, kada sve miruje, simbolizira obnovu života i životne snage. Prokljajala pšenica, osim što svjedoči o budućem urodu, može dati znakove radosti ili žalosti. Ako je na Božić ujutro pšenica rosna, djevojku će zasigurno ostaviti njezin momak, pa će plakati, a ako je pak suha, donijet će joj obilje veselja i radosti. Božićna pšenica (iako se ponegdje sije ječam, raž, zob, kukuruz pa i grah) obično se čuva do Sveta tri kralja, a onda se ne smije baciti u smeće, jer se smatra blagoslovljenom, darom božjim, i iz tog svetog doba se ne smije ništa baciti. Stoga je na selu treba dati kao jelo stoci, peradi ili pticama, a u gradu je valja baciti u vatru.

U Hrvatskoj se uvriježio običaj da se pšenica veže hrvatskom

trobojnicom. Taj se običaj javio u području nekadašnje Vojne krajine (koja je bila pod direktnom upravom Monarhije) i to u vrijeme Ilirskog preporoda. Ilirci su naime, tražili da se Vojna krajina pripoji Banovini, pa je vezanje žita trobojnicom bilo javnim znakom hrvatske pripadnosti. Potom se običaj proširio na cijelu Hrvatsku. Običaj je prilikom sađenja pšenice da se sredina posude u kojoj je pšenica ostavi prazna, pa se u nju potom stavlja jedna ili tri jabuke ili svijeće. Kada je jedna simbolizira jedinstvo, a kada su tri znak su Svetog Trojstva.

Osim nabrojanih običaja i vjerovanja još postoje njihove brojne varijante. Ovi navedeni su najpoznatiji i najrasprostranjeniji.

Koliko je kult sv. Lucije duboko ukorjenjen u našem narodu svjedoči i ovaj možda manje znani podatak vezan za Hrvatsku nacionalnu manjinu u Italiji - Moliške Hrvate.

U srcu Apeninskog poluotoka, talijanske regije Molise, smjestio se gradić Montemitar. Tu žive Moliški Hrvati već pola tisućljeća. Sačuvali su jezik svojih predaka, čuvaju i slave svetkovinu svete Lucije, koja je i zaštitnica mjesta. Svetkovina sv. Lucije za stanovnike Montemitra i okolnih sela veliki je dan. Njoj je posvećena crkva kao i 3 kilometra udaljena kapela. Svetkovina sv. Luce u Montemitru (svakog posljednjeg petka u svibnju) počinje misom. Propovijed počinje podsjećanjem na dolazak s druge strane Jadrana, kada je «mučenički narod morao potražiti novu domovinu». U crkvu se ulazi kroz dva umjetnički vrijedna portala na kojima piše «sveta Luce moli za nas».

Nakon mise formira se procesija iza kipa sv. Lucije s relikvijom - dijelom drvenog kipa svete donesenog iz stare domovine.

LITERATURA:

- Rihtman – Auguštin, Dunja. 1995. *Knjiga o Božiću. Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*. Drugo dopunjeno izdanje. Zagreb: Golden marketing.
- *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i Kršćanska sadašnjost

- Gavazzi, Milovan. 1998. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Kulturno – prosvjetni sabor Hrvatske
- Braica, Silvio. 2002. *Božićni običaji. Ciklus godišnjih običaja*. Split: Etnografski muzej Split
- *Etnografija. Svagdan i blagdana hrvatskog puka*. Zagreb: Matica Hrvatska. 1998.
- Kolman – Rukavina, Maja i Mandić Oleg. *Svijet i život u legendama*. Znanje, Zagreb, 1961.
- *Božićnica*. Grupa autora. Otvoreno Sveučilište, Zagreb, 1993
- Braica, Silvio. *Božićni običaji*. Ethnologica Dalmatica, Split, 2004.
- Niero, Antonio. *Sveta Lucija, djevica i mučenica, zaštitnica oboljelih na oči*, Đakovo, 2004.

ABOUT THE HOLIDAY OF ST. LUCY – MAJA ALUJEVIĆ (Summary)

From the whole of Christmas holidays, with the exception of Christmas as a central religious and traditional holiday, the most of pre-Christmas events (folk customs and different celebrations) are connected with the holiday of St. Lucy which is celebrated on the 13th of December. It is known in the whole Europe and deeply rooted in Croatia, especially in Dalmatia and some parts of Slavonija. Therefore, it deserves a special thematic unit.

Christmas cycle of folk customs begins with the holiday of St. Lucy: planting of the wheat, fortune-telling... She is the saint-patron of the sight and the one that brings the light. She will give presents to all those children that St. Nicolas did not visit. She will not be followed by the 'krampus' (devil), because she will scare the bad children as the *black hag Lucy*. This duality is explained through the contact of the pre-Christian Lucy and the bright Christian Lucy.

Sl. 1.

Lucije u Veneciji s njezinim tijelom koje je čudesno sačuvano

Oltar Svete

Sl. 2. Sveta Lucija – zaštitnica oboljelih na oči